

მეგრულის შესწავლის სათავეებთან –
იოსებ ყიფშიძის გამოუქვეყნებელი ნაშრომი
„მეგრული ენა და მისი შესწავლის ისტორია“

სტატიაში განხილულია იოსებ ყიფშიძის მიერ 1912 წელს წაკითხული მოხსენება “მეგრული ენა და მისი შესწავლის ისტორია”, რომლის ორიგინალი საქართველოს ლიტერატურის მუზეუმში ინახება.

მოხსენება რამდენიმე ნაწილისგან შედგება.

შესავალში მომხსენებელი ძალიან ემოციურად საუბრობს იმ დღეების მნიშვნელოვან მოვლენაზე – იაკობ გოგებაშვილის გარდაცვალებაზე და მისი ღვაწლის ჩამოთვლის შემდეგ ამბობს: „ჩვენ მუდამ უნდა გვახსოვდეს, რომ სახარებასთან ერთათ იაკობის „დედა-ენაც“ იყო და არის ის ცემენტი, რომელიც აერთებდა გეოგრაფიულ, ეთნოგრაფიულ და ენათა სხვადასხვაობით დაყოფილ საქართველოს მკვიდრთა: კახელს, ქართლელს, იმერელს, გურულს, მეგრულს, სვანს და თუ სახარება აჭარა-ჭანეთში კარგა ხანია დადუმდა და ძნელიც არის მისი იქ კვლავ ამეტყველდება, მე იმედი მაქვს, რომ „დედა-ენა“ ადრე თუ გვიან იქაც გასჭრის და

აჭარლებს და ჭანებს, ვითარცა ცხოვართა წყმედულთა, კვლავ საქართველოს საერთო უშიშარ ბაკში მოუყრის თავს.”

შემდგომ ყიფშიძე გვთავაზობს თავის შეხედულებას ენის შესწავლის აუცილებლობაზე, ის ერთგვარად ფილოსოფიურ ჭრილში ჰკრეტს ენის არსს: „დიახ, ენა ერთგვარი სალაროა, სადაც თავმოყრილია და დაცული, ცალკე სიტყვებში თუ მათ კრებულში ჩამოყალიბებულია ხალხის სულის კვეთება, მისი ჭირი, მისი ლხინი, მისი რწმენა, მისი შეხედულობა საზოგადოთ მსოფლიოზე და კერძოთ ადამიანზე, მთელი მისი ფილოსოფია და გამჭრიახობა. ამიტომაცაა რო ენის მეცნიერულათ შესწავლის მნიშვნელობა მარტო დღევანდელი დღით არ განისაზღვრება. ენის სალარო ხშირათ ერთათ-ერთი წყაროა, რომელიც გვაწვდის ცნობებს კაცობრიობის და თითოეული ერის ცხოვრების იმ ხანაზე, რომლის შესახებ არავითარი სხვა წყარო არ მოიპოება, არ მოიპოება არავითარი წერილობითი გინდ არაწერილობითი ნაშთი. აქედან ცხადია, თუ რა დიდი მნიშვნელობა აქვს ენათმეცნიერებას ისტორიისათვის და გასაგებია ის მოვლენა, თუ რისთვის აღიარეს ენათმეცნიერება ისტორიის დამხმარე მეცნიერებათ. ვერც ერთი სერიოზული ისტორიკოსი ენათმეცნიერებას გვერდს ვერ აუვლის, ნამეტურ, როდესაც ეხება კაცობრიობის, ან ცალკე ეროვნების ისტორიის ძველ

ხანას, თუ სურს, რასაკვირველია, მეცნიერული ისტორია დასწეროს, ე. ი. რაც ნამდვილი იყო წარსულში და არ გაიმეოროს ის ზღაპრული შეხედულება კაცობრიობის და ცალკე ერის ისტორიის ძველი დროის შესახებ, რომელიც შემუშავდა იმ დროს, როდესაც მეცნიერული კვლევა-ძიების ჭაჭანებაც არ იყო ან და იყო მისი მხოლოდ სუსტი ჩანასახი“.

მოხსენების პირველ ნაწილში მეცნიერი საუბრობს არასალიტერატურო ენების შესწავლის აუცილებლობაზე, შედარებისთვის საინტერესო და სახალისო პარალელი მოჰყავს: „როგორც ბიოლოგისათვის ერთნაირათ საჭიროა დიდი ორგანიზმების და პაწაწვინტელა ერთი შეხედვით უმნიშვნელო ინფუზორიების, ბაქტერიების შესწავლა, როგორც ანატომია თანასწორ ყურადღებას აქცევს სხეულის საპატიო და სასირცხო ასოებს, აგრეთვე ენათმეცნიერებისათვის არ არსებობს სალიტერატურო და არასალიტერატურო ენები. ხშირათ, არასალიტერატურო ენებში ისეთი რამ არის დაცული, რაც სალიტერატურო ენაში დღეს აღარ იხმარება, ან სრულიად არ მოიპოვება“.

მეცნიერი მიუთითებს იმ ფონეტიკურ თუ ლექსიკურ თავისებურებებზე, რომლებიც სალიტერატურო ქართულში გამქრალია, მაგრამ მონათესავე მეგრულ-ჭანურისა და სვანურის მონაცემებზე დაყრდნობით შეიძლება ოდინდელი ვითა-

რების აღდგენა. ამის მაგალითად მოჰყავს სალიტერატურო ქართულში გამქრალი ჭ, რომელიც დაცულია მთის დიალექტებსა და სვანურში.

ლექსიკური თავისებურების მაგალითად მოჰყავს კვირის დღეები, რომელიც სალიტერატურო ქართულში მთლიანად ნასესხებია, მეგრულ-ლაზურსა და სვანურში კი ოდინდელი ვითარებაა დაცული და გვიჩვენებს, რომ წარმართულ ეპოქაში ქართველები მნათობების სცემდნენ თავყვანს. თავისი ვარაუდის განსამტკიცებლად მოჰყავს მეგრული ხალხური ლექსი და გამონათქვამები: **ბჟა ჩილი რე დო თუთა ქომონჯი; თუთა მუჟანცე დინგ ნი, თიმწეგმა ბჟაწკგმა ნოჯანუე** „მზე ცოლია და მთვარე ქმარი; მთვარე როცა იკარგება, თურმე მზესთან წოლილა“; **ბჟა დია ჩქიმი, / თუთა მუმა ჩქიმი, / ხვიჩა-ხვიჩა მურიცხეფ / და დო ჯიმა ჩქიმი** „მზე დედა ჩემი, / მთვარე მამა ჩემი, / გაზადრული ვარსკვლავები / და და ძმა ჩემი“.

შემდგომ ი. ყიფშიძე ყურადღებას მიაქცევს ნათესაობის ტერმინებს, რომლებიც წარმოგვიდგენენ „**თუ რა ბევრი რამ საყურადღებო არის დაცული არასალიტერატურო ენაში სალიტერატუროსთან შედარებით**“. ასეთია, მაგ.: მეგრული **დიანთილი / მუანთილი**, „დედამთილი“ / „მამამთილი“, რაც ეტიმოლოგიურად „დედინაცვალს“, „მამინაცვალს“ ნიშნავს, და რომლის **თირ-უა „ცვლა“** ძირი ჩანს ქართულ **დედამთილ-ი / მამამთილ-ი** ფორმებში; მეგრული **მუმაცონირი, დიდა-**

ცონირი „დედინაცვალი“, „მამინაცვალი“ ეტიმოლოგიურად „მამადამყნილი“, „დედადამყნილი“ (ცონუა „მყნა“); ქართული ქვისლის შესატყვისია ქვიშილი, მაგრამ იქვე გვაქვს სინდაცალეფი, ეტიმოლოგიურად „სიმე-შტოები“; მეგრულად ნათლია მორდია-ა, რაც „გამზრდელს“ ნიშნავს... და სხ...

ი. ყიფშიძე მოხსენების დიდ ნაწილს უთმობს ქართულ-მეგრულ ბგერათშესატყვისობებს, განიხილავს შესაბამის ფორმებს: წვიმა ≈ ჭვემა, მწყერი ≈ ჭყორი, მეფე ≈ მაფა, მესერი ≈ მასარი, ხარი ≈ ხოჯი, ღორი ≈ ლეჯი... აკეთებს ძალზე საინტერესო, თამამ დასკვნებს. ის ამბობს: „როდესაც ჩვენ რამე სიტყვას ამნაირათ მოვნახავთ ყველა თანამომძე ენებში, მაშინ თამამათ შეგვიძლია ვთქვათ, რო ეს სიტყვა ნამდვილი ჩვენი სიტყვაა, და თუ ამ სიტყვის რომელიმე ფორმა უცხო ენაში გვხვდება, შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ უცხო ენას ჩვენგან წაუღია ეს სიტყვა; ავიღოთ მეგრ. ჩქჳჩქჳ (ბავშვი), ქართულში უდრის ჩჩვილი (ქ. ჩ = მეგრ. ჩქ, ქ. ჩემი = ჩქიმი, დაბოლოება ლი კი მეგრულში იკარგება : ქ. ხელი, მ. ხე), მეგრულ ჩქჳჩქჳ კი ძლიერ წააგავს ოსმალური **çucuk** რაც აგრეთვე ნიშნავს ბავშვს, თუ, ამ სიტყვის შორის შემთხვევითი ერთგვარხმოვანება (совзучие) არ არის, მაშინ ოსმალურს ეს სიტყვა მეგრულიდან უსესხნია“ ...

მოხსენებაში ი. ყიფშიძე მიმოიხილავს მეგრულის შესწავლის ისტორიას, განიხილავს ისტორიულ წყაროებს, სადაც მეგრულის ნიმუშებია დაცული (ევლია ჩელები, არქანჯელო ლამბერტი, შარდენი...), აგრეთვე მეგრულთან დაკავშირებულ სამეცნიერო ნაშრომებს (გიულდენშტედტი, კლაპროთი, როზენი, ბროსე). განსაკუთრებული პატივისცემით და გულისტკივილით საუბრობს ა. ცაგარლის ღვაწლსა და შრომაზე, რაც მან მეგრულის შესწავლის საქმეში ჩადო, შემდეგ აღნიშნავს: „სამწუხაროთ, პრ. ცაგარელის შრომას მეცნიერთა მხრით ნაცვლათ ჯეროვანი დაფასებისა, წილად ხვდა გულგრილობა და ნაცვლათ თანაგრძნობისა, საზოგადოების მხრით წინააღმდეგობა და საყვედური. თვით ჩვენმა სახელოვანმა მწერალმა და პუბლიცისტმა ილია ჭავჭავაძემ გაილაშქრა პრ. ცაგარლის წინააღმდეგ. პრ. ცაგარელზე ცუდათ იმოქმედა მისი მეცნიერული შრომის ასეთმა უსამართლო დაფასებამ და კალამი ხელიდან გააგდო: იმას აზრათ ჰქონდა მეგრული ლექსიკონისა და ლინგვისტური ქარტის (რუქის) გამოცემა, მაგრამ ყველაფერ ამას თავი დაანება და მეგრული ენის შესწავლა 30 წლ. შეჩერდა“...

მეორე ნაწილში განხილულია მეგრულის ფონემატური სტრუქტურა, მეგრულისთვის დამახასიათებელი ბგერები;

მორფოლოგიის ძირითადი საკითხები (ბრუნების სისტემა – მეგრულისთვის დამახასიათებელ ბრუნვები – მიმართულებითი და დაშორებითი ბრუნვები; მითითებულია, რომ წოდებითი ბრუნვა მეგრულს არ გააჩნია; ზედსართავი სახელის ხარისხის ფორმები, კერძოდ, ხაზს უსვამს იმ გარემოებას, რომ მეგრულში ქართულისგან განსხვავებით გვხვდება თანაობითი ხარისხი, მოჰყავს მაგალითები: სქანი მასქვამა, სქანი მაღატაკა... მა-გვარი; განხილულია პირის ნიშანთან ალოფონები, ზმნის მწკრივები, პოტენციალისის კატეგორია), საგანგებოდ უთითებს მეგრული ერგატიული კონსტრუქციის თავისებურებაზე – აორისტში მეგრული ქვემდებარე, მიუხედავად ზმნის გვარისა, ყოველთვის მოთხრობით ბრუნვაში დგას.

მომხსენებელი საგანგებოდ აღნიშნავს მეგრულში გავრცელებულ ბარბარიზმებს, ნეოლოგიზმებს, ნასესხებ სიტყვებს. განიხილავს იმ ფონეტიკურ მოვლენებს, რომელიც თან სდევს მეგრულში სიტყვის შესხებას. გამოყოფს სენაკური და ზუგდიდურ-სამურზაყანული თქმებს.

ი. ყიფშიძე მოხსენებაში საგანგებოდ მიუთითებს ქართული ენის დიალექტებში დაცულ...ლექსიკურ და მორფოლოგიურ მეგრულიზმებზე (resp. ზანიზმებზე), კერძოდ, აღნიშნული აქვს რაჭული **ზისხა** „უმი ხორცის ნაწყენის

სისხლად გახეთქა“, ტყაბუჩა ინფექციური ავადმყოფობაა, ტყავის გადაძრობა იცის... ტყაჩუ... მორფოლოგიური მეგრელიზმის ნიმუშად მოჰყავს იმერულსა და გურულში გავრცელებული კაცმა მოვიდა, კაცმა წავიდა, რომელიც მეგრულის ერგატიული კონსტრუქციის გავლენითაა გაჩენილი.

მოხსენების ბოლო ნაწილი ეხება მეგრულ ლექსიკას და მეტყველების ნიმუშებს. კერძოდ, ი. ყიფშიძე საუბრობს ტაბუირებულ მეტყველებაზე (ამ უკანასკნელის განხილვისას, ფიქრობთ, სარგებლობს თ. სახოკიას ეთნოგრაფიული ნაშრომით „მოგზაურობანი“, რომელიც, მართალია, მხოლოდ 1950 წელს დაიბეჭდა, მაგრამ ცალკეული ეპიზოდების სახით იბეჭდებოდა მე-19 საუკუნის დასასრულის ქართულ პერიოდიკაში), ფოლკლორზე, მოჰყავს ძალიან საინტერესო პარალელები, ერთი მხრივ, მეგრულ ზღაპრებსა და, მეორე მხრივ, „ვეფხისტყაოსანს“ და „მაჰნამეს“ შორის.

ი. ყიფშიძე მოხსენებას ასრულებს ძალზე შთამბეჭდავი სიტყვებით, რომლებსაც დღემდე არ დაუკარგავთ მნიშვნელობა: „ქართველთა და მის მოძმე ტომთა – მეგრელთა, სვანთა და ჭანთა ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ყანა ფართო და ნოყიერია და მუშაკიც ამ ყანაში არ კმარა ერთი და ორი, არამედ საჭიროა ასი და ათასი. საჭიროა ყველას მუშაობა, ქართლელი იქნება ის, კახელი, იმერელი, მეგრელი, სვანი,

ჭანი... იცოდეთ, რომ საქართველოს დრო სანატრელი მაშინ
ხვდა მხოლოდ, როს შეუერთდა ფარნაოზ ქართლელს ქუჯი
მეგრელი“.

Manana Bukia

At the beginning of Megrelian studies

Unpublished work of Joseph Kipshidze

“Megrelian language and history of its study”

An article concerns an unpublished work of Joseph Kipshidze
which delivered as a lecture by him on 1912 at teachers' course.

The work states importance of study of Megrelian language,
vocabulary, phonetics and certain aspects of morphology. The
author specifically remarks proscribed speech and folklore, brings
parallels between Megrelian fairy tales from one side and
“Vepkhistaosani” and “Shahnameh” from another.

ფილოლოგიური პარალელები, # 7

Philological parallels, v. 6, publishing house "meridiani", Article,
p. 274-279